

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԼՐԱԳԻՐ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԵՐԿԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԵՌԵՒՏԻԱԿԱՆ

Տարեկան գին կանխիկ լր. 100: Վեցամսեայ գին լր. 52 1/2: Եռամսեայ գին 26 3/4:
Հինգ տարադրուող գանձին մեկ օրինակ իրեն ձրի դիտի տրուի:
Այս Լրագիրը ամեն շաբաթ օրերը կը հրատարակուի:

Պոշխեն դուրս գալով Լրագիրներուն փոխարին ծախքը տոնոցին վրայ է:
Իր շահին համար շուր մը հրատարակել ուշացող դիտի ջնարե տոցին 40 փութայ:
Երաւարդ գրող ծանուցու մը ձրի է: Գուրակէ եկած նամակներուն փոխարին ծախքը երկուց դիտի ջնարե:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Լ ՈՒ Ր Ե Ր

ՊՕԼԻՍ 7 ՕԳՈՍՏՈՍ

Թէպէտ նախընթաց թուովս փոքրիկ որոշ յաւելումով մը հրատարակեցինք անցեալ շաբաթ օրուան երեւելի փոխտնօրէնները, բայց այս շաբաթ ալ կը կրկնենք հոս, դուրսի երկիրները գտնուող ընթերցողներուս համար:

— Բարձրագոյն ԲՆՃԱՄ փաշան կրկին փոխար. քայ անուանեցաւ, որով յայտնի եղաւ ժամանակին ծանր պարագայներուն մէջ անոր խորին կենցաղաբարոյութիւնը հարկաւ որ ըլլալը:

— Վսեմափայլ Ալի փաշան նոյնպէս կրկին ար. տարին գործող պաշտօնեայ կարգեցաւ:

— Արժանապատիւ Ռիթաթ փաշան ալ արդար. րուէ բարձրագոյն ատենի նախագահ կոչուեցաւ:

— Գերագոյն Բեաթի փաշան որ Լ զնուայի դեսպան կարգեցաւ, այս շաբաթ մեկնեցաւ ան. կէ դէպ ՚ի յիշեալ մայրաքաղաքը. բայց խիստ ու. րախ եմք որ յարգապատիւ Արժիկեան Յակոբ ա. ղայն անդուգական աղբասիրութենէն Լ զնուայի դեսպանատան առաջին թարգմանի փառաւոր պաշ. տօնը աչքին չերեւալով իւր աղբային երեսփոխա. նութեան պաշտօնը անընդհատ վարելու և աղբին օգտուար ծառայութիւնները ընելու արհուական բաղձանքով Մայրաքաղաքը մնալու կամք բրաւ:

— Չորեքշաբթի օրը իրիկուան ժամը տասներ. կուրին ջուրերը Մայրաքաղաքին օգոն խառնուի կոչ. ուած տեղը գտնուած իւզովաձառներուն մէջ հրը. դէհ մը պատահեցաւ. և մէկէն ՚ի մէկ անանկ սաստ. կութեամբ ճարակ առաւ ու տարածեցաւ, որ իս. կոյն մէկ ծայրը հասաւ մինչեւ պաղտ խառնուի և մէկալ ծայրը մինչեւ հին մարտատունը: Արիւ ճիւղ մըն ալ դատուելով, այն ալ հասաւ մինչեւ Սիւլեյմանիէին մզկիթը: Այսպիսի տեղը 6-7 ը ժա. մուս մէջ աւերակ դարձուց: Վ նապ կրող երեւելի եսնաֆներն են՝ Խերաֆէճիները, իւզովաձառները, ապաֆները, խառնիները, խաւքները, պաղտները, և այլն: չի յիշելով այն կողմերուն խառնը մզկիթները, ջաղաքները, նշանաւոր պախալները, սրճանոցները, և ծովեզերը գտնուող մէկ քանի բեռնաւորեալ նա. ւերը: Ասկէ ընթերցողներին դիւրաւ կրնան հաս. կրնալ թէ արջափ հարստութիւն կորսնցուցած կը. նայ ըլլալ դժբաղդ մայրաքաղաքս:

Այս հրդեհին այսչափ տարածուելը աշխատող. ղայ արհատութենէն եղաւ չեմք կրնար ըսել, ո. րովհետեւ բոլոր նախարարները անխնայ աշխա. տելէն ետեւ մինչեւ կէս գիշեր, վեհափառ Արքայն ինքն ալ անձամբ այս ցաւալի տեսարանին ներկայ ըլլալով գթութեամբ երբեմն կ'աղաչէր երբեմն կը հրամայէր նախարարներուն որ ինչ հնարաւոր մի. ջոյ կրնայ ըլլար նէ գործի դնեն. որպէս զի ժամը առաջ այս սոսկալի հրդեհին առաջը առնուի:

Յիշաւի թէ որ փոքր ինչ պակասութիւն ըլլար աշխատողներուն կողմէն անտարակոյտ ալ աւելի մե. ծամեծ փրտաներ կարող էր հասցունել մայրաքաղա. քին այս պատահարը:

— Գաղղիայի դեսպանին հետ եկող զօրապետ. ները խաղաղ շաբաթաւոր մեկնեցան ասկէ դէպ ՚ի խալատ, թուանայի կողմերը պըրտուելու և քանի մը տեղերուն խառն գծելու համար:

— Ատաբաղաբէն յուլիս 27 և 28 գրուած նա. մակները իսկուս հիւանդութեան հոն ինչպէս ըս. կրնանիլ և որքան ատեն տեւելը և ինչ կերպով վերջանալը կը պատմեն:

Այս հիւանդութիւնս Ատաբաղաբ երեւելէն առաջ ան ծովու գեղերը Սախարիա գետոյն բե. րանին քովերը գտնուած գեղերէն ձայնը առնուե. ցաւ: Օգտակէն ետքը շար ատեն չանցնելով այն

կողմերէն նոյն արտէն բռնուած ատաբաղաբի մը որ առուտուրի համար այն տեղուանք կ'երթար, իբրեւ կիսամեծ Ատաբաղաբ բերին. երկու երեք օրէն ետքը նոյն մարդոյն եղբայրն ալ մեռած բե. րին. և ասիկայ քաղաքացւոյ արտին մէջ ահն ու տաքնապը ելեցուց. որովհետեւ միւս շաբաթուն ալ քանի մի հոգի մեռան. որոյ երկուքն ալ քա. հանայ էին. և յայտնի է որ՝ ամէն տեղ քահանայ. ները ժողովրդեան մէջ ծանօթ շատ ունենալուն համար մեռելին ալ աւելի զգացում մը կուտայ հասարակութեան:

Արմաշու վանայ և վիճակին փոխանորդ շնորհա. փայլ հոգեւոր Ստեփան վարդապետը որ բնիկ ա. տաբաղաբցի է, և մեծ պահոյ օրերը Ատաբաղաբ քաղաքը թեան համար կեցած ըլլալով վատկը անց. ներէն ետքը իբրեւ իր այն պաշտօնէն աղաւաւած Արմաշ վիտի գառնար, հիւանդութեան սկզբնա. ւորութիւնը ըսելով և տեսնելով իրեն պարտակա. նութիւն սեպեց անկէջ չի վատուիլը. որովհետեւ ժողովրդը աւելի ասանկ ժամանակներ հոգեւոր խրատատուի կարօտ են. և այնքան արիւցաւ այս պաշտօնի մէջ որ իւր երկու եղբայրը այս սոսկա. լի արտէս բռնուիլն ալ աչքը չի կրցաւ վախճնել. ինքը մնաց հոն. և Արտուած ալ այն երկու եղբայրը կենքը ասոր գովելի արիւթեանը շնորհեց:

«Այսանին ու վերջանալը վաթսուն որ քէջ կ'ըսէ մեր յարգի թղթակիցը: Բայց նոր սկսած ա. տները սաստիկ գէշ էր, ամենեւին աչք բանալ չէր տար, սպառնալով սա՛ է որ՝ մէկէն ՚ի մէկ ինչ ըլլալը չի հասկընուելով անհոգութիւն բանեցընել եղաւ. Բայց ետքը երբ որ իմացուեցաւ և ըստ պատշաճի հոգ տարուեցաւ նէ՝ անկէջ ետքը ողորմութեամբն Ատաբաղաբ լո՛ւ չի կրնայ ըրեր էր: Աւ հոգ տանել նիս այն եղաւ որ՝ երբ տեսնէր որ այս ինչ մարդը քիչ մը հիւանդութիւն կ'իմանայ, և փորն ալ քա. մի կը պըրտուի և լո՛ւ է, շուտիցն պետք եղածնե. րէն արիւն կ'առնուէր. և անկէջ ետքն ալ սաստիկ քրքալեցընելու կ'աշխատէինք: Այլ որ առանց ժա. մանակ անցընելու այս ճամբաս բռնեց նէ աղատե. ցաւ: Անանիներ ալ եղան որ այս նշաններս վըա. նին երեւցած ատենը անհոգ կեցան. ամէն փոքր շուք իսկուս է մի, քիչ մը պաղ եմ առեր, այն ալ ինքնիրեն կ'անցնի. գեղը ինչպէս պէտք է կ'ըսէին և իրենց գործը կը նայէին. ասանիները արտին ղո՛հ գային»: Աւ ասանկով այս հիւանդութենէս վաթսուն օրուան մէջ բռնուող միայն մեր աղբէն թէպէտ չորս հազար հոգիի չափ եղաւ, բայց մեռ. նողներուն համարները երկու հարիւր յիսունը չան. ցաւ: Տաճիկներուն մէջէն բռնուողներուն և մեռ. նողներուն համարները յայտնի չի գիտցուիր. բայց շատկէ կ'եղած պիտի ըլլայ. որովհետեւ հիւանդու. թեանս թէ առաջը առնելու և թէ բժշկելու հա. մար գործածուած դեղին մէջ ոգեղից բան գտնուե. լով, տեղայն խօսքը անցուկ տաճիկները իրենց կրծից դէմ դատեր են ասանկ դեղերուն գործա. ծուութիւնը, և կառավարիչը ինչպէս ռուս վար. իւրէնք իմաստը իրենք ըսելով հարկաւոր դեղե. րուն գործածութիւնը ժամանակ մը արգիլել է, մինչեւ որ մեծագուծ ինքնակալին հրամանաւ ի. իսկ սաստկացած տեղերը երթալու սահմանալ բժիշկները հոն ալ գային. և իմացուցին որ այդ ո. գէղից ըմբռնեցներուն վրայ եղած կրծական ար. գէղքը դեղերու վրայ չի տարածիր: Բայց ասոնց գայած ատենը հիւանդութիւնն ալ գրեթէ բոլ. րովն դադարած էր:

Գործածած դեղերնին բժշկական արքունի դըպ. րատան բժիշկներուն այս արտին համար փորձած և հրատարակած դեղերնին էր: Ատաբաղաբու հայ. աղբի երեւելիներէն Սիւքճեան յարգու Յակոբ աղայն մեծագոր տերութեան խաչմի փախէ լըպ. րոյն 1847 ին հոկտեմբեր 7 ին հրատարակուած հա. յերէն տպագրութեանը մէջ այս դեղը տեսած ըլ. ւալով դեղագործի շինել տուաւ. որ տեղ որ հի.

ւանդ լսեց նէ՝ ձրի խրկեց այս դեղին. և ասոր այս աղեկութիւնս չէ թէ միայն Ատաբաղաբու բնա. կիչներուն, այլ և շրջակայ տեղերուն ալ շատ ո. գուտ ըրաւ. որովհետեւ մօտ գեղերն ալ այս դե. ղէս խրկեց. ապապրելով որ երբ որ հասնելու ըլ. ւայ նէ նորէն ուղեն և խրկուի: Ասանկով պէտք ե. ղած զգուշութիւնները ժամանակին ՚ի գործ դըր. ւած ըլլալով ասանկ բարեւելը մարդոյ խնամքովը ի. իսկ հիւանդութիւնը նոր երեւցած ատենին նատկութեանը նայելով վախցուածին չափ կատա. րած չըրաւ հոս. որովհետեւ ուրիշ տեղերու բաղ. դատութեամբ չորս հազար հոգի բռնուածէն եր. կու հարիւր յիսուն հոգի մեռելիլ շատ բան ըսել չէ, մանաւանդ որ՝ ասոնք որ կամ ժամանակին դեղ ընելու անհոգ գտնուէր են, կամ դեղերը բռնուե. լով մինչեւ տուն եկեր նէ ծանորացեր են. կամ հի. ւանդութենէ բժշկուելէն ետքը ցուրտէ և կերա. կուրէ չըղգու շանալով երկրորդ անգամ բռնուէր են: Ժամանակին դեղ ընողներէն և զգուշացողնե. րէն մեռնող բնաւ չէ եղեր:

— Հիւրայէն կը գրեն թէ Աթինա նստող բարձրա. գոյն դրան դեսպանը իմանալով որ այն տեղի ար. տարին գործող պաշտօնատար Պ. Վիսամէնտին թէլադրութեամբ (Սոմանեան տերութեան սահ. մանագլուխը գտնուող յոյները ապստամբութիւն հանելու մոտք 800 հօխայի չափ հրացանի փամ. փուշտ պատրաստեր են, իսկոյն Աթինայի խորհրդ. դարանին գանգատանայ նամակ մը կը գրէ և խոր. հրդարանը այս անիրաւ գործին կամակից չըլլալը յայտնելու համար յիշեալ Պ. Վիսամէնտը իւր պաշտօնէն ձգեց:

Թէ Վ Էննայի վերջին փոխալով և թէ Մարտիաւ. րէն եկած վերջին շաբաթաւոր առած լուրերնիս հետեւեալներն են:

Վախ կ'իմացուի որ Կարդուս Վլադերթ Սառտե. նիայի թագաւորը որ անձամբ Ալեմյէի դէմ կը պատերազմի Խաղիայի պաշտպանութեանը համար, այս անգամ մեծ փրտ կրելով յաղթուէր եւ քաջ. ուեր է, այս անցալող պատերազմին վրայով ասանկ կը գրէ իսկուս ինչպէս խաղերէն օրագիրը ըստ լատինոյւոյ յուլիս 31 թուականով:

«Կարդուս Վլադերթին բանակը այս վերջի ար. իւնաշաղախի պատերազմին շարունակ հինգ օր քա. ջուութեամբ գիւմանալէն ետեւ վերջապէս աւրուէր է. ու դէպ ՚ի Վուսմոնա եւ քաջաւելու պարտաւ. րէր է: Այս ցաւալի լուրը բոլոր Խաղիա իսկոյն տարածուելով ամենուս սիրտը կարեւիլ խոցեր է, բայց սա հետեւեալ յայտարարութիւնս Կալիպաւ. ախ սպարապետը հանելուն պէս նորէն ամէնը աղ. գատիրական եռանդով առաւել ևս փառուած ըս. կրտեր են իրենց հայրենեացը ազատութեանը և թշնամիներուն վրէժ առնելու համար կամաւոր զօրք գրուելու. որոնց թիւը հասեր է առայժմ մինչեւ 30,000 ի:

«Խաղալիք:

«Պատերազմը մեծցաւ, վտանգը շատցաւ, հայ. րենիքը ձեղն կարօտ է: Այս յայտարարութիւնը ձեղն գործը ձեռքէն եկածէն աւելի պատերազմե. ցաւ Խաղալիք անունը փառաւորելու համար հեռաւոր երկիրներու մէջ. քանի մը կարծիք զօրա. պետ ընկերներու հետ մէկ տեղ յարձակեցաւ Սոն. թէ վիտոսէն գնաց հայրենեաց յաղթանակին ինքն ալ օգնութիւն տալու, կամ Խաղալիքի հոգին վրայ մեռնելու: Հիմա ինքը ձեղն կ'ապաւինի. դուք ալ անոր կ'ապաւինիք մի: Վաղեցէք, ժողովուրդի իմ բոլորտիքս: Խաղալիք 20-30 հազար կամաւոր զօրքի կարօտ է: Որչափ հնար է նէ միաւորեցէք Վլեբան լեռանց ներքեւը բնակող Խաղալիքի հետ: Յուշուցէք Խաղալիքին ու բոլոր Լըւրալիքին որ մենք ուղիներ յաղթել նէ կը յաղթենք:

Սիւլ 27 յուլի 1848

— Կըբոր Եկմէի զօրաց Գերբարա մանալը լըսուեալ է Փարիզ, իսկայն ըստ լատինացւոց յուլիս 21 ին գիշերը բաւոր պաշտօնեայնէր մէկ տեղ գալով խորհուրդ մը ըրեր են : Սրբապետ Պապին բողոքը վերահաստատելու համար իրենք ալ այս խորհրդին մէջ որոշէր են որ Եկմէի տէրութեանը բողոք մը գրեն թէ ինչպէս օրինադանցութիւն ընելով Հռոմայի տէրութեան երկիրը մտեր է . որուն տէրը իրեն գէտ բողոքածալ պատերազմ չի հրատարակելով դէտ չէզոք կեցած է : Եւ Պապին հրաւան խաւերէ է Լըբեան զօրաց բանակին որ կարգաւորուի . և Լամօրիսիէ զօրացաւորին ալ հրաւան մը ըրեր է որ առգին անդին քանուող զանազան գունդերէ զօրք ժողով յիշեալ բանակէն Փարիզի պահպանութեանը համար եկած զօրքերուն տեղը լեցունէ :

Լրտաքին գործոց համար որոշուած մասնաւոր ժողովքը գիշեր ցերեկ զբաղուած է Խաղաղի հիմակուան գործերով : Լյա կ'ուզէ ժողովքը որ փետրվարի 24 ին Խաղաղի վրայով բռնած քաղաքակաւութիւնը (բոլիթիւն) փլուզին փոխէ ուրիշ ճամբայ բռնէ : Սինչեւ հիմայ խոտող առնաբանները Պ. Լամարիսին յորուած յայտարարութեանը գէտ խօսեցան :

— Լրտաքին գործոց համար յատկապէս հաստատուած ժողովքը Լրտաքին հիմակուան երեւելի գործերուն ամէն մէկուն վրայով զատ զատ խորհիլով մէկ մէկ երեւելի մարդոց յանձնեց , առ կարգով : Լլալանիայի գործերը յանձնեց է Պ. Տրուսինին : Խաղաղի գործերը , Պ. Լամօրիսին : Սուսիայի գործերը , Պ. Տիւրիսին : Սլաւոփիայի ու Սլաւաքիայի գործերը Պ. Լաֆէթին :

Լաւաքիայի ու Սլաւոփիայի գործերը Պ. Վոյեյիսին : Գերմանական գաշնակցութեան գործերը Պ. Բէյէին :

Լրեւելիքի գործերը Պ. Սլաւոփիին : Բրուսիայի և Բրուսիայի Էհաստանի գործերը Պ. Էքքերին :

Լաւաքիայի գործերը Պ. Բիւսկիլիւրին :

— Լնգիլային մէկ նաւատորմիկ մը գացեր Սպանիայի առջեւ երկաթ ձեռքեր կայնէր է պատերազմական կարգով , որպէս զի թէ որ Սպանիան չի կաւմենայ իսկայն հատուցանելու իւր պարտքը Լնգիլայի Սիւր Լաբին , որ նոյն նաւատորմիկին հրամանատարն է , պէտք եղած կերպով վարուի : Բսել է Լնգիլայի պատճառ մը կը բնորոշէ պատերազմ բանալը Սպանիայի գէտ :

— Որովհետեւ որ աւուր խաղաղացոց ապրտաւթեան ոգին կը զօրանայ և մինչեւ այն առտիճան յանգանքեր են որ օրագիրերով յայտնի կը գրգռեն ժողովուրդը որ ինկիլիք 40,000 ի չափ զօրքը թուրք անպունեն խաղաղացի մէջ , ուստի ինկիլիքի տէրութիւնը որոշէր է որ պատերազմով զօրպէ իւրանտացոց ապտաւթեան իւրեք և արդէն պատերազմի պատրաստութիւններ կը տեսնուի կոր : Բայց իւրանտացոց համար գէտաղբութիւն մըն ալ սո է որ այս տարի հոն գարձեալ հիւանդութիւն ինկիլք է գեանախնձորներուն ամէն տեղ :

ԱՐՏԱՐԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ԳԱՂԱԿԱՆ : Երբ սահմանադրական օրէնք գնելու համար որոշուած ժողովքին անդամներէն Պ. Պալու և Պ. Տը Դաւան յուլիս 9 ին ժողովուած առեկնին ըսին . հասարակապետութեան յատուկ նըշանի մը պէս ընդունուած սա երեք բառը , աղաքութիւն , հասարակութիւն , եղբայրութիւն , կարելի է որ շատ յառաջատես խոհեմութեամբ ընտրուած չըլլան : Բայց ինչ որ է նէ քաղաքական դրօշակներուն վրան գրուած գրանուեցաւ . վերջընել անհնար է : Լյաու ամենայնիւ կը վախցուի . չըլլայ որ հասարակութիւնը եղբայրութիւն բառը բանէր իրաւունք բառերուն նշանակութեամբը հասկընայ . (որ ու մենիստերուն գրութեանը հիմն է) : Եւ երբ ցաւելին այն է կ'ըսեն , որ բարեխաղութիւն բառը , որ քրուանսրդի կառավարութեան հնուց ի վեր ընդունուածն է , հիմայ մոռցուածի պէս է . գոնէ մէկ անգամ մըն ալ գրուած չէ սահմանադրական կանոններուն կարգը :

Ուստի նոր յօդուած մը շինեցին սահմանադրական կանոններուն մէջ գնելու համար , կարգացին . և ժողովքը միաբան հաճութիւն տուաւ ասոր : Երբ յօդուածն է այս :

« Հասարակապետութեան վարդապետութիւնը հիմնած է աղաքութեան և հասարակութեան և եղբայրութեան վրայ , և ասոնց հիմն են ընդանիք , ընկիւն սեպհա կանոնութիւնը , և հասարակ քաղաքակրթութիւնը » :

— Պ. Բառնո հասարակաց կրթութեան տեսուչ ընտրուած էր : Երբ շինած մէկ գիրքին մէջ քօթիկով

աղանդոց սկզբունքներ դրած էին . բայց առաջ Պ. Տը Լամօրիսին , և ետքը Պ. Բալենեաքին առնաձուլութիւն ընելով թէպէտ պաշտօնէն զրկելու խօսք չէին ըներ յայտնի , բայց շատ մարդիկ առանձին խօսքերուն մէջ կ'ըսէին . Պ. Բալենեաքը աղէկ չըներ որ ասանկ սկզբունքի տէր մարդու մը տէրութիւն կ'ընէ , և տակաւին իշխանութեանը վերայ կը պահէ : Լյա խօսքը Պ. Բալենեաքին երեւին ալ զրուցող եղաւ : Պ. Բալենեաք ըսաւ . ես Պ. Բառնոյն մէկ կուսակից եմ , և ոչ ալ գառաւ խաղ կրնամ ըլլալ . գառաւաղութիւն ընող ըլլայ նէ տէրութիւն չեմ ըներ :

Օր մը Պ. Բառնո կառավարութեան գրամուղէց հասարակաց կրթութեան վերաբերեալ ծախքերուն համար . աղգային ժողովին անդամներէն մէկը ընելու ծախքերը հաշիւ ընել առաջարկեց . և հաշիւը ընելէն ետքը ուղարկէ պահաւ տալ վրձնուեցաւ . ըսելով որ այն ծախքերը այնքան պակասով ալ կրնան գոյուիլ : Երկրայ լաւեայն Պ. Բառնոն գէտ ժգոհ ըլլալով նշան մըն էր . ուստի Պ. Բառնո ալ իր պաշտօնէն հրաժարուելուն թուովը տըվաւ . և հրաժարուի ընդունուեցաւ . տեղը դըրուեցաւ Պ. Սլաւոփի , հասարակաց կրթութեան և կրօնից տեսուչ անունով , ինչպէս որ Պ. Բառնո ալ այս տիտղոսները ունէր : Պ. Սլաւոփի 1789 ին երեւ Ֆրանսիայի մեծ խաղաղութեանը վրայ գիրք գրած ունի . այս գիրքս կարգաւորները կ'ըսեն որ , շարագրութիւնը ճապար և անհամ ըլլալուն համար հեղինակը հասարակաց կրթութեան տեսուչ ըլլալու մարդ չէ . և կրօնից գէտ բաներ ալ գրանդ վերուն համար կրօնից տեսուչութիւն ընելը ասոր չէնար . բայց ինչ և իցէ , ժամանակ մըն ալ այս պաշտօնը ասիկայ կը վարէ :

— Լրտաքութեան գործոց տեսուչ Պ. Պէթմոնը հիւանդուտ ըլլալուն պատճառաւ պաշտօնէն հրաժարեցաւ . Պաշտօնը արուեցաւ Պ. Սարիսալարին . որ չընդունեց : Կերեւի որ Պ. Բառնոն պիտի ըլլայ արգարութեան պաշտօնեայ կամ մեծ գառաւաղապետ : Երբէն իմացուեցաւ որ Պ. Սարիսալարին այս պաշտօնը ընդունէր է :

Լրտաքին գործոց տեսուչութիւնն ալ Պ. Պրոտո չընդունեց . որովհետեւ վերջին ապտաւթութեան իւրեք մէջ վերաւորուած ըլլալով տակաւին աղէկ մը առողջացած չէ : Ուստի այս պաշտօնն կը մնայ Պ. Պատիսին . քով , որ ծովային զօրութեան տեսուչ դրուած էր . և այս տեսուչութեան համար ալ ընտրուեցաւ Պ. Վէնէնհայք Սէն Սոն , որ նաւապետ մըն էր :

— Յունիսի մէջ երեւ ապտաւթութեան չորս օրուանը մէջ մեռնողներուն համարները անորոշ մընաց : Կառավարութեան միջոցաւ օրագիրը սա հաշիւը կուտայ այս բանիս համար : Թէ կուտայ մէջ մեռնողները , և թէ այն տոներ վերաւորուածներէն մինչեւ հիմայ մեռնողներն են 1400 հոգի : Լյա վերաւորները որ մինչեւ հիմայ կենդանի են իրենց տունը կամ հասարակաց հիւանդանոցներուն մէջ , 1100 հոգի : Թէ պատերազմի առեւ և թէ ետքը բռնուող ապտաւթներն են 8686 հոգի : Լլալու մէկէն 11,186 հոգի :

Բալենեաքի միջոցով օրագիրը այս հաշուայն չի հաւնիր . որովհետեւ կ'ըսէ 1830 ին որ կռիւր ամէնը երկու օր քչեց . և Փարիզու միայն մէկ կողմն էր , ամէն թաղ մարդկոցն շինված չէին , մեռնողներուն և վերաւորուածներուն համարները 7000 ի կը հաւնէր . հիմա չորս օր ամբողջ , և քաղաքին ամէն կողմերը , և ասանկ կառաղի գաղանութեամբ կռիւ մը ըլլալուն 2500 հոգի մեռած կամ վերաւորուած դըները ամենեւին հաւանականութեան արժանի հաշիւ մըն է : Լյա ասոնք միայն վերաւորուածներուն մէկ մասը , այսինքն անոնք որ առած վերքերուն պատճառաւ զննուորութիւն ընելու բաւականութիւնին կորսնցուցին . 3564 հոգի գրանուեցան ասոնց վրայ եղբայրներու է անմեա կերպով վերաւորուածները : Լյա անգամի ապտաւթութեան առեւ մեռածները և ամէն տեսակ վերաւորները ալ մէկէն մէկէն 2500 գնելով սխալ պիտի ըլլայ : Բալենեաքի միջոցով կ'ըսէ թէ 9 կամ 10,000 հոգի պիտի ըլլան . մէկը Փարիզէն գրուած նամակ տեսանք , որ 25,000 հոգի կը հաներ ասոնց համարները . և ասիկայ միջոցաւ տուած հաշիւին հետ միաբանելը աւելի գիւրիւն է . ըսելով թէ կառավարութեան օրագրին մէջ մէկ զօ մը պակաս է մնացեր . 2500 գրուածը 25,000 կարգաւոր է :

— Փարիզու իրաւի (քօթիկով) ըսուած գառաւաղական տոները յուլիս 18 ին մէկ վճիռ մը տուաւ , որ հոս կը գնեմք . և ինչ յանցանքի համար տրուածն ալ վճիռին խօսքէն կը հասկըցուի :

« Լտեանը մայիսի 29 օրը տրուած տեղեկութիւններուն նայելով , որովհետեւ այն օրը կէս օրէն 9 1/2 ժամ ետքը քօթիկ ճամբուն 6 թուով տունը որ Տիւսէր անուն մարդը կը բնակի , 60 հոգիի չափ մարդ

գիկ նստարաններու վրայ նստած էին , մէկ Լեաքոյի մը գիմայ . և այն Լեաքոյին մէջն ալ հինգ կին կա : Երբ մօրէ մերկ , և իրար պըլուած . և այս տեղիս կից մէկ ուրիշ տեղ մըն ալ երկի մարդ կնիկ մարդ խառն կեցած էին , ամէնքն ալ կատարեալ մերկ . որ ասոնք ալ նոյն Լեաքոյի պիտի ներկայանային այն կերպով . և այս մարդիկս գառաւաղական կանչուեցան և հարցուեցաւ նէ պատմութեան ըստոյք ըլլալը իրենք ալ վկայեցին . և Տիւսէր և Լիւգո , որ այն տեղին վերակացունէն էին ընկերութեամբ , ասից առաջ ալ ասանկ տեսարաններ ձեւացուցած ըլլալնին խոստովանեցան :

Լյա բաներս ընելէն ետքը , թէպէտ Տիւսէր և Լիւգո ըսին որ ոչ այն տեղը և ոչ այն մարդ իկը Լեաքոյին վերաբերութիւն մը չունենին , (Լեաքոյի մէջ մերկ երկի մարդ կամ կնիկ մարդ տեսնուիլը արգիւտ է) , այլ ասանկ խառնութիւն պէս քան մը իւրենք բացի իւր պատկերհաներու և արձանագործներու համար , որ անոնցմէ օրինակ առնելու կաւրդ ըլլան . որով այս մարդիկը և այս կնիկները իւրենց ապրուստ ճարելու գիւրութիւն մըն ալ ունենան . և պատկերհաները և քանդակագործներն ալ իրենց արուեստները կատարելագործեն . բայց ասոնց ըսածը պարսպ խօսք մըն էր . այս տեղս մարդներս մընաւելու համար օր և գիկ որոշուած էր . և շատ չէր ալ նայուեր թէ ներս մտնողները ինչ մարդիկ են , արուեստներն ինչ են . որով կ'իմացուէր որ վերոյգրեալ պատճառները պատրուակ մըն էին . և այս տեսարանն այն տեղի վերակացութիւն ընողներուն համար մէկ շահու առիթ մը , և երկրորդուն համար ալ մէկ անարժան հետաքրքրութեան նպատակ մը կ'ըլլային . որով հասարակաց համեստութեւ և պարկեշտութեանը նախապիտի , և աղգին բարուցը հակառակ բան մը եղած կ'ըլլար . և պատմոց կանոններէն 330 երորդ յօդուածը ասանկ անկալել կերպով ամօթխածութեան և պարկեշտութեան գէտ եղած յանցանքներուն պատիժ կ'ըստուանայ . և Տիւսէր և Լիւգո այս յանցանքիս տէրն են , որովհետեւ ասանկ յանցանք մը գործուելու պէտք եղած բաները հոգացեր են , ասոնք կը գառաւաղապետուին 100 տկան ֆուսքի տուգանք տալով . և գառաւաղական ծախքն ալ վճարելու : Լյա Բէլլեր , Դոնօթ , Տէլֆին , Ռօզ քլայն և Լաման պուգէն , տարիքներն տասն և վեցէն պակաս ըլլալով , առանց գիտութեան այս անկալել գործոյ մէջ գրանուելուն , և խեղճներին չհասնելուն համար ասոնք ուղատ թող ըլլան , առանց ծախք վճարելու . և մնացածները , որ են 12 կնիկ մարդ , և 5 երկի մարդ , ասոնք ալ ամէն մէկը 16 տկան ֆուսքի տուգանք տան » :

Լյա կտորը պատմող օրագիրը կ'ըսէ պատմութեանէն ետքը , թէ որովհետեւ յանցանքը անանկ բան մըն է որ հասարակաց բարքը աւերելու կը նայի , պատիժ քիչ է : Լյա յիշուի , տասն և վեց տարիքներն պակաս տղայք ասանկ բան մը ուրիշ ինչ հետեւաւոր ունենալը չգիտնան ալ նէ տակ զէնն այն է որ ստակ վտարակելու միջոցի մը պէս կը բռնեն առիկայ . և ասոնց միտքը յայտնի գաղափար մը մըտքը մարդիկ մըբայ յանցանքի տէր կրնան ըլլալ : Ինչպէս որ բարոյական իրարու համեմատելով յանցանքներուն պատիժ յատկացնել պէտք ըլլայ նէ Տիւսէր և Լիւգո ըսուած մարդոցը համար մեռնելն անդին պատիժ մը մոռնել պէտք կ'ըլլայ . որովհետեւ մահը մարդասպաններուն համար որոշուած պատիժ մըն է . և անմեղ տղայ միտքը ընդգէտ պարկեշտութեան կամ ընդգէտ որ և իցէ առաքելութեան ծուռ գաղափարներ մոյցընել տպանութեանէն գէշ է . որովհետեւ մարդասպանին մեռցուցած մարդէն հասարակութեան վնաս մը չգար . առանկներուն գործը հասարակութեան մէջ գէշ մարդիկ եղբայրներէ : Սարգստանը մեռցնելով մէկ գէշ մը կը պակսի աշխարհքէս , բայց հոս պատմուածիս պէս յանցանքի տէր եղողները աշխարհքի մէջ գէշերը եղբայրները գործը մըն են . պատիժներուն թէթեւութիւնը յանցանքը քիչցընելուն տեղը կը շատցընէ . ինչպէս որ քիչ ջուրը կրակը մաւրելուն տեղը աւելի կը բորբոքէ :

ԱՆԳԱԿԱՆ : Սրբայի Լտիմպուրուի քաղաքէն յուլիս 3 ին գրուած գրէ մը ինկիլիք Էսթիլ օրագիրը հետեւեալ տեղեկութիւնը կուտայ : Լտիմպուրուի քաղաքին եկեղեցականներուն տարեկան ուժիկը կառավարութեան կողմէն վճարելու համար մէկ մասնաւոր տուրք մը կը ժողովուի այն երկրէն , որ Էսթիլ-Էսթիլ կ'ըսուի . որպէս թէ քաղաքիս կարի : Լյա տուրքս տալը հասարակութեան կամաւը շատ գէտ է . ուստի շատերը վճարել չուզեցին . և կառավարութիւնը վճռեց որ ասանկ մարդոց ինչքերէն և կարասիքներէն այնքան բան ծախուի , որ քան որ այս տուրքս վճարելու բաւական է , և ըստակը այս բանիս համար առնուի : Բաները ծախ

ուսերու տեղը այնքան բազմութիւն լեցուցեցաւ որ՝ ծախելու բաները աճուրդի (մեղադրի) հանելը անհնար եղաւ . ուստի այս աճուրդիս համար յուլիս 3 օրը որոշուեցաւ : Այն օրն ալ բազմութիւն ժողովուրդեան որ թող չտան այն բաները ծախուելու . կառավարութեան գործակալը՝ որ վճիռը ի գործ դնելու կ'աշխատէր , բազմութեանէն ծեծ մըն ալ կերաւ : Իսկ քաղաքացիները և ուրիշ մեծերը բազմութիւն զօրքերով վրայ եկան . բոլորածեւ կայնեցան և աճուրդը սկսաւ . ծախու առնելու եկողները գրեթէ ամէնքն ալ կ'աւարտէին քաղաքէն էին : Օտար ուսած բաները ստիպու վրայ բեռցուցին , զօրքը հետեւեցին մինչեւ Խորհրդառնիկէն կ'աւարտէին քաղաքը երկաթի ճամբուն գլուխը տարին . հասարակութիւնը կը սուլէր (ըսելս կը չարէր) ետեւնուն , և նախատես կան խօսքեր կը խօսէր . բայց ինչ որ է նէ բաները ծախուեցան և կ'աւարտէին գալիս :

— Իսկանուայի մէջ խռովութիւնը քանի մը օրու գիշերու միջոցաւ արծարծելու վրայ էր : Կառավարութիւնը այս օրագիրներէն երեքը խախտեց , որ են Կիւիլի ֆէլդն , Նիւլըն , և Գոթարտն . և ասոնց հաւտարակիչները որ էին Պ . Ղոսէ Սաւադին , Պ . Տըֆֆայ (Տոսֆֆի) , Պ . Բեռնէն (Օ'արհրդայ (Տոհերդի) , և Պ . Ռիչեռտ Ուելլեմս , վերցուցին բանտը գրին իբրեւ տէրութեան գաւառան : Ինկիլիզի օրինօքը՝ այս յանցանքիս պատիժն է հեռու կողմներուն մէկը արքայութիւնը , ինչպէս որ Պ . Սիւլէրը արքայութեան :

ԳԵՐՄԱՆԻԱ : Վրացականութիւնի թագաւորութեան Շառլոկայտ մայրաքաղաքը մէկ ընկերութիւն մը կար , որ ասիականական ընկերութիւն կ'ըսուէր : Թագաւորը յուլիս 12 ին վճիռ մը հանելով այս ընկերութիւնն քակեց ու ցրուեց . որովհետեւ իմացաւ որ Գոթարտն սկզբունքներու վրայ հաստատուած ընկերութիւնն մըն է , և հասարակաց բարեկարգութիւնն ալ կը չփութէ : Երբ ինչ որ մարդայն ընկերութեանը հաղորդ չըլլայ . և կարգադրեց որ , մէկ մարդ մը այս ընկերութեանն անգամ գրուուի , ուրիշ յանցանք չունենայ ալ նէ , միայն այս բանին համար պատիժ կրէ . թէ որ գլխաւորներէն է նէ տարի մը բանտը գրուի . թէ որ պարզ անգամ ներէն է նէ՝ մինչեւ չորս ամիս բանտը կենայ : Եւ թէ որ այս ընկերութեանն անգամ գրուողը մէկ ուրիշ տէրութեան մը հարստակ է նէ՝ վերադարձաւ պատիժը այնքան ժամանակ կրէին ետքը բանտէն հանուելուն պէս չիտակ սահմանադրուի տարուի և անկէջ դուրս ճամբուի : Այս հրամանին գործադրութիւնը ներքին գործոց և արգարութեան գործոց տեսուչներուն յանձնուած է :

ԲՐՈՒՍԻԱ : Իսկէց առաջ ծանուցած եմք թէ Պ . Հէքեր և Պ . Շարուի Պատենի դքսութեան մէջ հասարակութեան խռովութեան հաստատուելու համար ինչ խռովութիւններ հանեցին և ինչ արիւնհեղու թիւններու պատճառ եղան : Իրաւական Պեռլին քաղաքի Ժողովրդական ըսուած ընկերութիւնը (Կիւլի-Կիւլի) , յուլիս 3 ին ըրած ժողովներուն մէջ այս երկու անձինքս իրենց ընկերութեանը պատուոյ անգամ ընտրեցին :

Հասարակութեան մէջն շատ մարդիկ տեղ տեղ կը գիշերէին , և հին ու մին հազար տոնեա խօսքեր ալ պատկան չէին , որ հասարակութիւնը գրեւ գրեւելու և խռովութիւն սերմանելու բաներ քաղաքէն ալ բաւական չտեսնուի կը գրեն և փողոցներուն գլուխը կը փակցնեն : Կառավարութիւնը աւսանկներէն երեսուն հոգիի մը շտի մէկ գիշերուան մէջ բռնեց և բանտը լեցուց յուլիս 3 ին գիշերը :

ՍՊԱՆԻԱ : Կնուանի Քաղաքի ապստամբը որ Սոնդեմօնի իշխանին կուսակից է և անիկայ թագաւոր ընելու կ'ուզէ , և ատեն մը կայ որ Սպանիայի սահմաններէն դուրսէր , Սպանիա մտաւ , բայց առջի անգամին թագաւորական զօրայրը հետ դարձուցին յաղթուեցաւ և շատ զօրք կորսնցուց : Լաւոյժմտարացած է . բայց երկու կայ կ'ըսեն օրու գիշերը , գուցէ Սոնդեմօնի կուսակիցները լքանան :

Ինկիլիզի Ժոնիլի Բոսթ օրագիրը Սաթիստէն եւ կամ գրեթէ ամէնքն յուլիս 12 ին հրատարակած թերթին մէջ կ'ըսէ :

« Սպանիայի թագուհին հաստատապէս յղի է . ուստի բժիշկներն ալ ձի հեծնալ պըտըտիլը որ ինքը շատ կը սիրէ՝ արգելեցին : Դոյնօնը դուրս ելլելու ատենն ալ ֆայֆօնի ձիու տեղ ջորի պիտի լըծեն , որուն քալումը ձիուն քալումըն շատ հանգարտ է : Երբ որ յղութեանը երեք ամիսը լըմննայ նէ՝ Սպանիայի լրագիրները այն ատենը պիտի հրատարակեն այս ուրախարար աւետիսը » :

Նոյն օրագիրը կ'ըսէ . կ'երեւի որ Սոնդեմօնի

կոմսին ստակը հատած է , որ զինքը թագաւոր ճանչցողներէն բռնի ստակ առնելու սկսեց է : Պ . Օրդակա , Սպանիայի կառավարութեան կողմէն յիշեալ կոմսին հետ խօսեցին ետքը կը գրէ կառավարութեանը որ ասոր , և ասոր կուսակիցներուն հետ իրաւախօս ըլլալը անհնար է : Սպանիայի մէջ զէնք ճարել գտնար է . ֆռանսիցը ասոնց զէնք չտար կոր :

ՀՌՈՄ : Ֆրանսիայի հասարակութեան գեղարար Պ . Հաքուս դուքսը նախարարաց առնին ներկայանալէն քանի մի օր ետքը քահանայապետին ալ ներկայացաւ , և իբրեւ օրինաւոր տէրութեան գեղարար ընդունուեցաւ : Հռոմացու կառավարութեան արտաքին գործոց աշխարհական տեսուչը Պ . Ղիօմանի Սաքեդիլի գեղարարն այցելութեան գնացած ատենը ըսաւ . ասկէց ետքը Հռոմացու և Ֆրանսիայի տէրութեանց իրարու հետ հարաբերակցութիւնը աւելի բարձր և աւելի վայելուչ կ'ըլլայ , և մտերմութիւնն ալ կ'եղանայ , որովհետեւ հիմա կառավարութեան խորհրդակիցները աշխարհական են . և Հռոմացու կառավարութեան ձեւը ֆրանսիայի կառավարութեան ձեւոյն (հասարակութեան) մօտեցած է :

Հաքուս դուքսը Պ . Սաքեդիլի պատուաւ խանութեան թէ՛ ֆրանսիայի կառավարութիւնը աւելի տէրութեանց քովը խրկած մարդոց վրայէն գեղարար (ապագայ) անունը վերցուց , գործուկալ (լաթիլ Կաթիլ) անունը կը ձանչնայ . միայն Հռոմացու աթոռոյն կողմը խրկածը գեղարարն աւելի ունի : Երբ գիտցած ըլլաք ըսաւ , որ այս արտոնութիւնը Հռոմացու կառավարութեանը չէ , որ միայն երեք միլիոն մարդոց վրայ իշխող կառավարութեան մը մայրաքաղաք է , ուրիշ բան չէ . այլ հռոմեական բրիտանիկ կոմսին մայրաքաղաք անցնելով Հռոմ այս մայրով եղած պատիւ մըն է . ես ալ Ֆրանսիայի 35 միլիոն հռոմեական բնակիչներուն կողմէն քահանայապետին հետ հարաբերակցութիւնն հաստատուելու պահելու համար խորհուած եմ . ես հռոմեական աթոռը կը ձանչնամ . և թէ եկեղեցական թէ քաղաքական ինչ գործ ունենամ նէ՝ արտաքին գործոց եկեղեցական տեսուչին հետ իմ գործս կը լըմնցնեմ : Ֆրանսիայի գեղարարն այս խօսքէն յայտնի կ'երեւի որ արտաքին գործոց տեսուչութիւնը երկու մարդու վրայ բաժնուիլը աղէկ չէ երեւցեր : Ֆրանսիայի կառավարութեանը Նոյն անպատշաճութիւնը նոյն իսկ Հռոմացու կառավարութիւնն ալ իմացած է , բայց արտաքին գործոց եկեղեցական տեսուչը վերցնելը կը խորհին . որոհածին յաջողելու շատ յոյս չի կայ . որովհետեւ հիմակուց հասարակութիւնը նախարարներէն պաղած է , իմանալով որ քահանայապետին կամայը գէմբան կ'ընեն : Հասարակութեան ամէնէն աւելի ծանր եկածը այն է որ նախարարները խորհուրդ կ'ընեն Վալդիայի գէմ Իտալական պատերազմը շարունակելու , և ասոր համար ժողովուրդէն նորէն զօրք դրելու և ստակ ժողովելու : Երբ գիտնայ այս ժողովուրդը որ կառավարութեան օրինաւոր գլուխ եղող պապը այս բանի հակառակ է , խաղաղութիւն կ'ուզէ , ինչ աչքով կը նային նախարարներուն , և որքան սիրով կը յարկն պապին :

— Կառավարութեան նախարարաց նախագահը Պ . Սաթիստէն , և ուրիշ նախարարները ամէնը մէկէն պաշտօնէն հրաժարելու թուղթերին տուին Հռոմաց քահանայապետին . որովհետեւ իմացան որ շատ երկան պիտի չի քէ իրենց բռնած ճամբուն ընթացքը : Պատճառները ասկէց առաջ հրատարակուած լրագիրներուն մէջ ծանուցած եմք : Տակաւին ասոր տեղը ով անցնել , և հիմակուան նոր ընտրուելու կամ ընտրուած նախարարները ինչ գաղափարի տէր ըլլալին և ինչ ընթացք բռնելընին չէմք գիտեր :

ԻԴԱԼԻԱ : Լոնտէն մը ի վեր Սիլիկիայի բնուկիւնները որ Նաբոլի թագաւորին իշխանութեան տակն էին , աղաթութիւն ինգրիլով ապստամբութիւն հանեցին և Նաբոլի իշխանութեան զօրուեցան : Երբ բերանը բոլորովին զատուիլ չէին ուզէր , այլ նոյն թագաւորին իշխանութեան տակը զատ Բալալապ և զատ կառավարութիւն կ'ուզէին . բայց ետքը մարտերին փոխուեցաւ . բոլորովին Նաբոլի թագաւորութեան զատուելով զատ թագաւոր ունենալ ուզեցին . և աչքերնին քանի մը մարդու վրայ դրին . որ են Ղէնօլայի դուքսը , (Սառտենիայի թագաւորին պալիկ տղան) , Քանիկայի իշխանը , և Լուի Նաբոլի , երկուքն ալ Նաբոլի : Սաթիստէն չեղէն , որոնց մէկը Իտալիա և Սիլիկիա զատու կը նստի : Սառտենիայի կուսակիցները զօրաւոր փրթելով , Ղէնօլայի դուքսը Վալդիայի Սաթիստէնի Սիլիկիայի , Բալալապ քաղաքին

մէջ յուլիս 15 ին (յուլիսի 29 ին) Սիլիկիայի թագաւոր անուանեցաւ :

Վէնիտիկ քաղաքի պատգամաւորաց ժողովը յուլիսի 4 ին (յուլիս 22) խօսք եղաւ որ Վէնիտիկ երկիրը անկախ պէտք թագաւորին թագաւորին իշխանութեան տակը յանձնեն : Ժողովարարի պէտք : 126 Հոգի ասոր հաճութիւն տուին . 6 հոգի հաճութիւն չի տուին . որոնց մէկն է Պ . Թոմազէ Երեւելի փիլիսոփայն , որ Վէնիտիկ առաւանտաւ կեայ կառավարութեան նախարարներուն մէկն է :

Թոմազէի մէջ ալ տեղ տեղ խօսքեր կը պըտըտին որ Թոմազէի մեծ գրքութիւնը վերնոյ , և բոլոր երկիրը ինքնապէս հետ միանայ . բայց թող քահանայ զօրաւոր և բազմազան մասը դքսին իշխանութեանը վերնալը չեն ուզէր . որովհետեւ կառավարութեանը դահ են . և Սառտենիայի կառավարութեանը վրայ գէշ կը դուրսցեն . որովհետեւ այն տեղոց մարդիկ եկած են և հասարակութեան միտքը պղտորելու կը հոգնեն . թեպէտ կարելի է որ թագաւորը ասոնց ըրածը չի դիմայ և կամքը ասոնց հետ չըլլայ : Նաւանի Ղոյեդիլի եկեղեցակալը՝ որ բոլոր Իտալիա մէկ ընելու և Սառտենիայի թագաւորին իշխանութեանը տակը մոլորներու աշխատողներուն մէկն է , շատ աղէկ ընդունելութիւն գտած չէ Սիլիկիայ . թեպէտ մարդավարութեան գէմբան մըն ալ տեսած չէ : Ինչպէս պալատին դուռը իբրեւ ի պատիւ զինուորներ կայնած են :

Նոյն Ղոյեդիլի Սառտենիա ճանապարհորդութիւն ընելն ալ անպատշաճ եղաւ , ուսմանտեղիք ալ որ Հռոմացու կառավարութեան տակն են , Սառտենիայի հետ միանալու միտք մը չըստացան ասոր պատգամաւորութեանը :

Հռոմացու մէջ աւելի աղաւ եղաւ խօսքը . Պապին քաղաքական իշխանութիւնը վերցնելու զգոնութեան միտքը հասկըցուեցաւ որ քաղաքական իշխան Սառտենիայի թագաւորը ձանչնան . հասարակութիւնը այս իմացաւ նէ՝ կառավարութեան գործակալները ասոնց առաջը յարգելին կորսնցուցին . և ներքին գործոց տեսուչին համար ժողովուրդը սկսաւ յայտնապէս չէմք ուզէր ըսելու : Սիլիկիայ է Պ . Սաթիստէն , որ նախարարաց ժողովին նախագահն է . և Վալդիայի գէմ յայտնի պատեւաբաժնի հրատարակելու կը փափարի :

Սառտենիայի սահմաններուն մէջ , Նիցցայի հիւսիսային կողմը մէկ պղտիկ ծովեղեցայ աղաւ իշխանութիւն մը կայ որ Սոնաթո կ'ըսուի . ասոր աղաթութեանը պաշտօնական առաջ ֆրանսիացիներն էին . որովհետեւ գլխաւոր վաճառականութիւնն էին Սաթիլիայի հետ է . բայց 1815 ին այս պաշտօնականութիւնն ալ Սառտենիայի յանձնեցաւ : Վէնիտիկ քաղաքէն լիւիլի օրագրին դրուած նամակէ մը կը սորվեմք որ Սառտենիայի թագաւորին կուսակիցները հոս ալ մտեր են . և ոմանց ստակ բաժնելով , ոմանք ալ վախցնելով կ'ըստիւնեն եղեր որ իրենց աղաթութիւնը ձգեն , Սառտենիայի իշխանութեան տակը մտնեն : Չուզողներն ալ իրենց առաջին պաշտօնական ֆրանսիայի կառավարութեանը բողոք կ'ընեն . և կը վախցուի որ այս փոքրիկ երկրիս մէջ , որ մինչեւ հիմա ոչ դուրսի հետ կախ ըրած ունէր և ոչ մէջը խռովութիւն եղած էր , այս երկուքն ալ պիտի ըլլայ :

— Իհրեւիսայէն յուլիս 3 ին կը գրեն : Վէնի մեծ շարժում մը կայ հոս . Վէնիտիկ վրայ երթալու զօրքը Պիլօրնէն հասած են : Կ'ըսեն թէ Սառտենիայի կոմսը Սանդուա է :

Սառտենիայէն ալ յուլիս 4 ին կը գրեն . Թոմազէն այս մեծ դուքսը լոնիճիանա է , և անկէց Քառուսը Վալդիայի թագաւորին հետ խօսելու պիտի երթայ : Ժողովարար : Լոնիճիանայի վրայ Սառտենիայի և Թոմազէի մէջ եղած վեճը լըմնցած , և լոնիճիանա Թոմազէի մեծաբն մնացած կ'երեւի կ'ըսէ նոյն գիրը . բիւժմոլեցի զօրքը լոնիճիանայէն եղած են . և հիմա երկու տէրութեանց երկիրները իրարմէ զատող սահմանները որոշելու գիր կը շինուի :

— Ֆրանսիայի Կիւլի օրագիրը կ'ըսէ : Զուլիսին 5 ին գրուած լուրերէն կը սորվեմք որ Սառտենիայի թագաւորին հիմակուան վիճակը շատ աղէկ չէ : 75,000 Սառտենիայի զօրք ունի . պահեստի զօրքն ալ որ 25,000 հոգի կ'ընեն , հիմա իրօք պատերազմական զօրաց կարգը անցած են : Օրու գետին բերանը բռնած են 12,000 միլիոնի զօրք . 10,000 ալ Թոմազէի պէտք կամ ուրիշ տեղերէն եկած կամաւոր զօրք՝ Սիլիկիա և Վալդիա ըսուած կիրճերը (պաշտօններ) բռնած են : Երբ ամէնը մէկէն 120 կամ 130,000 հոգի կ'ընեն . այսու ամենայնիւ , թէ որ զինուորական արուեստին կանոնով խօսիմք նէ , թագաւորը Վէնիտիկ առաւանտ յաջող օրը ինչ ուժ ունէր նէ , հիմա նոյնը չունի . թեպէտ զօրաց համարները շատ է : Բանակին ձախ կողմը Սոնդեմօնի լքանը կողմն Վէնիտիկի Վիտուր երթաւ :

լու ձամբան բռնած է. մեծ բանակը և ամեն ու
ժը Վ. Կրեմլին է. ալ կողմը Քաղաքացիական պատերազմ է:
Այսպիսով Կրեմլին ունեցած զորքն է Վ. Կրեմլին
կի երկրորդական մէջ 25,000 հոգի. Բալթիկ ծովի
զորքն աւել քան 100,000 հոգի է. և
այդէկ մը պաշտպանութեամբ չէ: Այսպիսով Կրեմլին
մէջ և Բալթիկ 10 կամ 12,000 զորք ունին. 15,000
ի չափ Վ. Կրեմլին առաջ. 20,000 ի չափ Վ. Կրեմլին,
8 կամ 10,000 մը հաղթել կ'ենք Սանկտ Պետերսբուրգ. և 2,500
ալ Վ. Կրեմլին: Կ'ըսուի որ քանի մի խումբ զորք ալ
իրենց օգնական պիտի գան. որով ամենուրեք մէկէն
համարները 100,000 ի կը մօտենայ: Այսպիսով Կրեմլին
և որ Սանկտ Պետերսբուրգը կողմը ուժով կրնայ ըլլալ, թէ
որ մէկ ծառայող և աշխույժ սպարապետ մը ունե
նայ, որ մէկ նայուածքով կարող ըլլայ ամեն պարա
գայները որոշելու, և ըսած յաղթութիւններէն
պտուղ քաղելու:

ԱՅՈՒՆ

Հայաստան լրագրող 103 թիւն մէջ խոստա
ցանք թիւֆիլը Կրեմլինէն եղբարք գրառուելը
գտնուած ձեռագիր գիրքերուն ցանկը հրատարա
կել: Այս անգամ մեր խոստմանը վրայ կենարով կը
հրատարակեմք. ուսումնասէր անձինքը յորդորելով
ըսանք ընելու. որ ասանկ ձեռագիր գիրքեր ձեռքեր
նին անցնին նէ՝ ուրիշ բազմութիւն կորուսեալ ձե
ռագրոց աւագելի վիճակը ձգելէն զգուշանան. օ
րինակը որքան հնար է նէ շատցնելով: Այս ալ
ազգիս աղէկութիւն ընելու բազմութիւն կընանակ
ներուն մէկն է: Այս գիրքերէն ծախու ուղղել ը
լայ նէ՝ ձեռնարանի ուսումնասիրելուն կրնայ իմացը
նէլ ուղիւ գիրքը, և անոր ձեռքը բերել տալ:

ՑՈՒՑԱԿ

Ձեռագիր մատենից գտնուող ի Տիֆլիս ի գրատուն երկուց
եղբարք Ա. Կրեմլին և Զաքարիա Մանուկեանց, որ հանդիպ
կերպիւն հայոց ուսումնասիրելու մեր ի փոստայն:

1. Այստեղ առաջին մարտը և անսխալ գրչու
թեմաք ի վերայ ընտիր մագաղաթի գրեալ, հան
դերձ իւրաքանչիւր գրոյն նախագրութեամբ, և
թուահամարով, զարդարեալ սքանչելի կար գրե
լագրով, և ոսկեղօծ արտիկերով, փոխադրեալ ի
Լ. հաստան յընտիր գաղափարէ. ի թուականիս
մերոյ ՌԿ:

2. Այսպիսով թիւն ի վերայ արանց յիշատակե
լայ ի հին և ի նոր կտակարանս սխեմա (Հաղամայ
մինչեւ յառաքեալսն, հանդերձ գծիւր ձիւղագ
րութեան, և մանուկը պատկերով: Այս եւս գը
րեալ է ի թուականիս մերոյ ՌԿ. և կից ընդամա
գայ միւս ալ մատենան, զորս նշանակեցուց յիւ
րում տեղւոյ:

3. Այստեղ առաջին թիւն Ս. Երմիակի. Բ. հատոր,
նորագիր. գրչութիւնն անյայտ:

4. Արհեստ գրչութեան, արարեալ Արիստակէս
վարդապետի ի խնդրոյ Ստեփաննոս վարդապետի
կոչեցելոյ գոյն երկնայնոց գայթառանցւոյ. ի վերջ
տորս ի մի վայր հաւաքեալ կան

Ա. Նշանագիրը հայոց թուով իրերէ 500,
հանդերձ բացատրութեամբ ըստ կար
գի արիւթիւնայ:

Բ. Արհեստ գրչութեան Գեորգի վարդա
պետի:

Գ. Բառ գիրը կըրպայցի յատուկ անուանց
որ ի սուրբ գիրս. այսու վերադառն
թեմաք: Այս բառք բազմայնք հոմ
անուննք բազմաձեւ զամենայն որ ինչ
միանգամ անուանք կըրպայցեց յորէ
նրս և ի մարդարէս և ի նոր կտակա
րանն, թարգմանեալ և մեկնեալ յեւ
րայեցեոյն ի յայն և ի յունէն ի հայ,
կարգեալ ըստ նշանագրաց Արիստակէս
յուն կըրպայցեց, թէ զինչ միաբա
նութիւն անուանցն ունեցին:

Դ. Բառ գիրը քերթողական և բանաստեղ
ծական բառից, որոց վերադառնութիւնն
այսպէս գրի: Այս բառք են քերթողա
կանք ըստ չափոյ հոմերական տառիցն
վասն քերթողական արհեստն չափաբե
րականք են և չափով վարին, և են որ
գեղջուկք են, որով ճարտասանքն վարին,
զի յաճախապէս փոխաբերին սակա դար
դու ճարտասանից, և հարկէ յօգնա
համար եղանիլ:

Ե. Հաւաքումն նոյնանշան բառից. կամ
որպէս կոչի հանդէս բանաստեղծաց.
փաղանուշաբար ստորագրել նորավար
ժից սակա բառէ գեղջուկ:

2. Թարգմանութիւն պարսիկ բառից ի
Վ. արդան գրոց. ողջն այս մատենան
գրեալ է ի վերայ սպիտակ և մարգար
գաղաթի, կարի վայելուչ և զգուշա
ւոր. անվրէպ գրչութեամբ ի թուա
կանիս մերոյ ՌԿ. ի կաթողիկոսութե
անց Ս. Երմիակի:

5. Ա. Ետտարան, բոլորագիր գրեալ ի թուակա
նիս մերոյ ՌԿ.:

6. Այլ և այլ լուծմունք Սաղմոսայն Գաւթի ի
Գրեգորէ Տաթեւացւոյ, յորում ի վերջոյ շարա
կարգին պատմութիւնք տիկնոջն Սիւնեաց Դհան
գիտոյ արքայազն աղջկան, և գիպեալ նմա հրաշքն,
և յաղագս իշխանացն Սիւնեաց, Սահակայ և այլ
յուն. Յետեւայ որդւոյ Նաւեայ, և Կղեայ մարգա
րէի, և ս և ինչ ինչ քարոզք:

7. Բանք կանոնականք և խրատականք. ի վերջոյ
ունի զտօնացոյց և զինչ ինչ բանս աշխարհագրակա
նք և ժամանակագրական:

8. Բանից վեցօրեայ արարչութեանն Աստուծոյ
ի Սաղմոս վարդապետէ, ի խնդրոյ Սարգիս վար
դապետի ձառօրէն գրութեամբ նորին ի մի հաւա
քեալ ի ցիր և ցան բանից Կապեալ, և Կեղտի,
ողջն մատենան բոլորագիր և հնագոյն յոյժ. կարի
հաւատար կարծի լինել նոյն իսկ ձեռագիր Հեղե
նակին, քանզի այսպէս ցուցանէ յիշատակարանն
խառն պատմութեամբ կոտորածոյն Վանկթամուրայ
ի թուականիս մերոյ ՊԿ:

9. Գիրք ի զանազան գրչոց, յորում պարու
նակին

Ա. Նորք ի Տիրատուր վարդապետէ և
այլոյ ոմանց:

Բ. Աստուծոյ Կիրակոս վարդապետի յա
ղագս եօթն խորհրդոց Կապեալ:

Գ. Ի վերջոյ նախերգանք քարոզից. գրչու
թիւնն որ է ի թուականիս մերոյ Պ:

10. Գիրք յորում գոն

Ա. Բան ընդարձակ յաղագս արդեանց և
շնորհաց մարգեղութեան Բանին Ա
ստուծոյ ի փրկութիւն աղբի մարդկան:
Բ. Տրամաբանութիւն ի Բերքութեանն:

Գ. Առաջ փիլիսոփայից, թարգմանեալ ի
լատինաց և սրբագրեալ ի նոյն բեր
դութեանց. բոլորեալ գրչութիւնն է
նորին իսկ Բերքութեան Պետրոս ե
պիսկոպոսի Աղամալեանց. ի թուակա
նիս մերոյ ՌԿ.:

11. Գիրք ժամերգութեան աղօթից. բարեկարգ
և լաւ գրչութեամբ. ի վերջոյ ունի

Ա. Օպատմութիւն սրբոյն Ալեքսիանոսի:

Բ. Օպատմութիւն սրբոյ Սարգիսի:

Գ. Օտօնացոյց ընտիր և համառօտ:

12. Գիրք միջակ մեծութեամբ, յորում պարու
նակին

Ա. Բարոզք և խրատք Յովհաննու Կրդն
կացւոյ:

Բ. Բնականական թուղթ Ներսիսի շնոր
հալոյ:

Գ. Խրատք առ Կրօնաւորսն ի զանազան ան
ձանց ի Սակարայ ի Սովիտէ և այլոց:

Դ. Խրատք վանականաց միանձանց, Յով
հաննու մանդալունեցւոյ արարողի վա
սնն աղօթից գիշերային ժամու:

Ե. Ի հարանց վարուց բանք սիրանիք ի
Վ. արդան վարդապետէ ասացեալ:

2. Առաջ և բանք սիրանիք և խրատք
սգեղանք իմաստնոց:

Ե. Կիրակոս վարդապետի ընդհանրական
թուղթք:

Ը. Երանելոյն Աթանասի արքեպիսկոպոսի
աղէքսանդրացւոյ հարցմունք վայե
լուչք և պատասխանիք Կիւրղի Կրօն
ասղէմայ հայրապետին:

Թ. Կանոնք հոգեւորականաց:

Ժ. Կանոնք թագեոսի և Փիլիպպոսի առա
քելոց:

ԺԱ. Աշխարհացոյց Յովհաննու եղնկաց
ւոյ:

13. Գիրք մի փոքր յորում պարու
նակին ծու բանք խրատականք մկրտութեան և պատկի և ս
և առաւել բարոյականք 30 հատ գրեալ ի թուակա
նիս մերոյ ՌԿ.:

14. Գիրք միջակ մեծութեամբ յորում պարու
նակին

Ա. Նախերգանք և օրհնութիւնք քարոզից
ի գիւրութիւն նորոգ քարոզչաց:

Բ. Տեսիլ մարգարեութեան սրբոյն Սահա
կոյ պարթեւի հայոց հայրապետի, զոր
ետես ի սուրբ կաթողիկէին Վ. աղաքա
պատու, և մեկնութիւն նորին:

Գ. Մեկնութիւն տառն խորանաց սրբոյ ա

Լեւոնտանին ի Ներսիսի շնորհալոյ:
Դ. Տեսիլ մեծ և փառաւորեալ զօրավարին
Գեորգի վրային Բրիտանոսի զոր ետես
ի լեւոնն Արանոյ:

Ե. Մեկնութիւն տեսական սուրբ մարգա
րէին Կղեկէի, արարեալ յայտնայ
վարժապետէ:

2. Բան Յովհաննու սրտանեցւոյ, յայս բա
նքն մարգարէին ի սկզբանէ տէր զեր
կիր հաստատեցեր, և այլն:

Ե. Աստուծոյ Յովհաննու սրտանեցւոյ ի
բանն սրբոյ աւետարանին Յովհաննու.
ի սկզբանէ էր բանն և բանն էր առ
աստուծոյ:

Ը. Նորին սրտանեցւոյ օրհնութիւն նորա
կերտ շնուածոյ եկեղեցւոյն և զանգա
կատանն վասն Տաթեւոյ ի բնաբանութե
անն ի տաճար սուրբ և այլն:

Թ. Նորին սրտանեցւոյ ի բանն առաքելա
կան, հայեցարուք ընդ առաքելուն և
ընդ քահանայապետն:

Ժ. Նորին սրտանեցւոյ ի բանն առաքելոյն,
մարգարէի եղեւ մահ և մարգարէ յարու
թիւն մեծելոյ:

ԺԱ. Նորին սրտանեցւոյ ի բանն, որ ասեղծ
առանձին զիրոս նոյա:

ԺԲ. Գրեգոր Տաթեւացւոյ ի բանն ասա
ցեալ աւետարանին. ծնու ձեզ այսօր
փրկիչ: Այլ ի բանն իմաստնոյն. իւր
թախեալ անուն քոյ:

ԺԳ. Յովհաննու եղնկացւոյ յաղագս երկ
նային շարժմանց:

ԺԴ. Տէր Առաքելի սկիւնաց. վասն 12 կեն
դանակերպից. 12 աղագս 12 անդամոց
ստանաւոր չափմամբ 90 տուն:

ԺԵ. Այլ և մանաւոր գրութեամբ աշխար
հագրականք և ժամանակագրականք.
Գրչութիւնն է ի թուականիս մերոյ
ՌԿ. և հրամանաւ սրբազան վարդա
պետին Յովհաննու պատրիարքին Կոս
տանդնուպոլոյ:

15. Գիրք ի վերայ բնութեան. անյայտ հեղինա
կին, հատուածք ի պատմութեանց հայոց և ի ճա
ռից, և համառօտ յիշատակի կարգաց, և ժամա
նակի թագաւորաց և իշխանաց հայոց և սրբոց,
և ի վերջոյ բանք սրբոց հարց ի մարգեղութիւնն
Բրիտանոսի. Ներսիսի կղայեցւոյ. Գրեգորի աստուա
ծաբանի և այլոց. մատենան այս է ուրեք նօտր
գիր. և ուրեք բոլորագիր. գրչութիւնն ի թուա
կանիս մերոյ ՌԿ.:

16. Գիրք մի ի զանազան գրչոց գրեալ յորում
պարունակին

Ա. Բնութիւն և վսեմ ոճով նախադրութիւնք
գլխավարութիւնք և թիւ տանց իւր
րաքանչիւր գլխոյ հանդերձ յառաջա
բանութեամբ հեղինակին:

Բ. Գանձք և տաղք չափաբերականք պէս
պէս երեւելի վարդապետաց Նորեկաց
ւոյ, Շնորհալոյ և տէր Ներսիսի:

Գ. Յիսուս սրբի Ներսիսի շնորհալոյ:

17. Գիրք Սիմեոն Գօշի, որ կաշի Կատաստա
նագիրք, ոտանաւոր վասն Գօշու և բան յիշոյնա
տուաց ի Յովհաննիս ուսման. նորագիւտ ա
ղօթք մի նարեկացւոյն, կանոնական թուղթ Կ
սայեայ վարդապետի առ Սաղմոս քահանայ ոմն,
և երիտասարդի ուսման հարցմունք և սուրբ հօրն
Սակարայ պատասխանիք. և ի վերջոյ նախադրութե
թիւնք Սիւնեցւոյ և եպիսկոպոսին Կրպակնու:

18. Գիրք մի չափաւոր մեծութեամբ լի զանա
զան շահաւոր գրութեամբ յորում են

Ա. Հատուած ի մեկնութեան երբոց եր
գոյն ի Նարեկացւոյ:

Բ. Հատուած աշխարհագրութեան Արիս
տոսի ընտիր ոմն:

Գ. Նշանաւոր բանք և գործք երեւելի ան
ձանց և գիւցաղանց:

Պիտի շարժման:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՐԱՆԻՍ

Գեղ. Պ. Տէր Կր. Չափաւոր:

Սիմեոն Արեւի:

Ի Պիտի նոր խան:

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՂԳԱՆՈՒՄԻ ԳԵՂԱՐԱՆԻՍ